

соли 2023

ТАҚРИЗИ МУАССИСАИ ПЕШБАР

ба диссертатсияи Махкамова Чамангул Абдуғафоровна дар мавзуи «Мукамалгардонии методҳои ташкили истифодаи оқилонаи захираҳои истеҳсоли (дар мисоли корхонаҳои кишоварзии вилояти Хатлон)» барои дарёфти дараҷаи илмии номзади илмҳои иқтисодӣ аз рӯи ихтисоси 08.00.06 – Иқтисодиёт ва идоракунии тибқи самтҳои фаъолият (08.00.06.04 - Ташкил ва идоракунии корхонаҳо, низомҳо ва комплексҳо).

Мутобикати диссертатсия ба шиносномаи ихтисоси илмӣ. Таҳқиқоти диссертатсионӣ мутобик ба Шиносномаи феҳристи ихтисосҳои Комиссияи олии аттестатсионии (КОА) назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон анҷом дода шудааст. Объект, мавзуи таҳқиқот ва навгониҳои диссертатсия ба Шиносномаи ихтисоси 08.00.06 – Иқтисодиёт ва идоракунии тибқи самтҳои фаъолият (08.00.06.04 - Ташкил ва идоракунии корхонаҳо, низомҳо ва комплексҳо), бандҳои: 10.1. Коркарди масъалаҳои илмии идоракунии ва ташкили истеҳсолот; самтҳои муосири коркардҳои назариявӣ методологӣ дар соҳаи ташкили истеҳсолот ва идоракунии дар корхонаҳо, низомҳо ва комплексҳо; назария ва амалияи идоракунии зиддибухронии ташкилот. 10.4. Таъминоти иттилоотии низоми идоракунии низомҳои иқтисодиву иҷтимоӣ; тарзу услуби таъминоти иттилоотии идоракунии низомҳои иқтисодиву иҷтимоӣ. 10.8. Методҳо ва нишондиҳандаҳои арзёбии натиҷабархшии идоракунии. Ташкил ва идоракунии истифодаи оқилонаи захираҳои истеҳсолии ташкилот. Тарҳрезӣ, таҳияи усулҳо ва воситаҳои мониторинги равандҳои истеҳсолот ва дигар равандҳои ба он алоқаманд; идоракунии равандҳо ва низоми муосири истеҳсолот мувофиқ мебошанд.

Мубрамии мавзуи таҳқиқот. Дар шароити муносибатҳои бозорӣ ва рақобатпазирӣ яке аз самтҳои асосии баланд бардоштани истеҳсолот дар корхонаҳои кишоварзӣ ташкили истифодаи оқилона ва самараноки захираҳои истеҳсоли ба ҳисоб меравад.

Бояд таъкид намуд, ки омили муҳими баланд бардоштани сатҳи рақобатпазирӣ фаъолияти истеҳсолиро идоракунии оқилонаи захираҳои истеҳсоли, қабл аз ҳама, захираҳои моддиву меҳнатӣ ташкил медиҳанд. Аммо дар замони муосир аксари корхонаҳои кишоварзӣ дар самти асосии фаъолияти истеҳсолии худ ташкили истифодаи оқилонаи захираҳои

итеҳсолиро (ИОЗИ) ворид накардаанд ва ин омилро барои баланд бардоштани рақобатпазирии истеҳсолот дар сатҳи кофӣ истифода намебаранд.

Ташкили истифодаи оқилонаи захираҳои истеҳсоли ҳамчун вазифаи муҳим дар маҷмуи вазифаҳои идоракунии захираҳо, хусусияти ташкилӣ дошта, тамоми муносибат ва алоқаҳои сабабиву оқибатии миёни самтҳои гуногуни фаъолияти корхонаро дарбар мегирад. Маҳз ҳамин мушкилот ва меҳнатталабии таҳлили шаклу методҳои мавҷуда баланд бардоштани сатҳи истифодаи оқилонаи захираҳои истеҳсоли ва тақмили онҳоро муайян менамояд.

Муаллифи диссертатсия дар муқаддима дуруст қайд менамояд, ки дар замони гузариш ба марҳилаи нави рушд асосҳои концептуалӣ-назариявии ташкили истифодаи оқилонаи захираҳои истеҳсолии корхонаҳои кишоварзӣ, инчунин механизми мукамалгардонии онҳо дар доираи амалигардонии параметрҳои рушди устувори соҳаи кишоварзӣ дар сатҳи кофӣ таҳқиқ карда нашудаанд (саҳ. 6).

Проблемаи истифодаи оқилонаи захираҳои истеҳсоли дар корхонаҳои кишоварзӣ раванди мураккаб буда, ба он дар субъектҳои хоҷагидорӣ иқтисодиёт аҳамияти зарурӣ ҷудо карда намешавад. Бо мақсади баланд бардоштани сатҳи истифодаи оқилонаи захираҳои истеҳсоли методикаҳо ва нишондиҳандаҳои кӯҳнашударо истифода мебаранд. Аксарияти корхонаҳо нафақат барои истифодаи оқилонаи захираҳои истеҳсоли, балки барои сарфаи онҳо низ ҳавасманд намебошанд. Бинобар он, ин масъала коркарди илмӣ роҳҳои мукамалгардонии методҳои ташкили истифодаи оқилона ва самараноки захираҳои истеҳсолии корхонаҳои кишоварзиро талаб менамояд. Аз ҳамин ҷиҳат мавзӯи интихобшуда муҳиму рузмарра мебошад.

Дарачаи наwgонии илмӣ таҳқиқот, натиҷаҳои дар диссертатсия бадастомада ва нуқтаҳои илмӣ, ки барои ҳимоя пешниҳод мешаванд. Навгонии илмӣ таҳқиқоти диссертатсионӣ дар асосноккунии нуқтаҳои назариявӣ мукамалгардонии методҳои ташкили истифодаи оқилонаи захираҳои истеҳсолии корхонаҳои кишоварзӣ ва асосноккунии тавсияҳои амалӣ доир ба баланд бардоштани сатҳи ИОЗИ зохир мегардад.

Унвонҷӯ дар асоси таҳлили назарияҳои мавҷуда доир ба моҳияти захираҳои истеҳсоли ҳамчун раванди якҷояшавии муайяни унсурҳои истеҳсолот, ки бевосита ё бавосита дар ҷараёни истеҳсолот иштирок мекунанд, дар ҳолати маҳдуди сифатӣ ва миқдорӣ қарор дошта, барои истеҳсоли неъматҳои моддӣ ва ғайримоддӣ зарур мебошанд, муқаррароти муаллифӣ баровардааст. Мафҳуми «Ташкили истифодаи оқилонаи

захираҳои истеҳсолӣ»-ро ҳамчун маҷмуи муносибатҳои иқтисодиву ташкилӣ ва идоракунии оқилона (ҳамчун раванди дарккардашуда), ташаккули сохтори захираҳои истеҳсолӣ ва мувофиқати хирадмандонаи онҳоро, ки тавассути баъзе қоидаҳои додашуда ва ҳадафи корхона муқаррарсозии афзалиятро қонеъ мегардонад, муайян кардааст.

Захираҳои истеҳсолии корхонаҳои кишоварзиро дар асоси нишонаҳои умумӣ ва қонуниятҳои алоқаҳои миёни онҳо (алоқаҳои сабабӣ-натичавӣ) таснифу гурӯҳбандӣ карда, доир ба принципҳои асосии интихоби қоидаҳои методӣ ва усулҳои арзёбӣ, ки ба таҳлили истифодаи оқилонаи захираҳо мусоидат менамояд, таснифот баровардааст.

Бори аввал ҳолати муносири сатҳи ташкили истифодаи оқилонаи захираҳои истеҳсолиро дар корхонаҳои кишоварзии вилояти Хатлон таҳлил намудааст. Дар асоси он номгӯи корхое, ки бо истифодаи оқилонаи захираҳои истеҳсолӣ муносибати бевосита доранд, аз рӯйи самтҳо ва меъёрҳои зерин арзёбӣ кардааст: қисм ба қисм ҷудокунӣ ва гурӯҳбандии номгӯии корҳо ва равандҳое, ки бо низомии истифодаи оқилонаи захираҳои истеҳсолӣ алоқаманд мебошанд; пуррагии вазифа ва корҳои дар самти ташкили истифодаи оқилонаи захираҳои истеҳсолӣ (ТАОЗИ) иҷрошаванда; таъсиррасонии коллективӣ ва ҳамкориҳои муштараки иштирокчиёни раванди истеҳсолот дар низомии истифодаи оқилонаи захираҳои истеҳсолӣ ва ғайраҳо.

Дар таҳқиқоти диссертатсионӣ муаллиф исбот кардааст, ки дар миёни манбаъҳои истифодаи захираҳои истеҳсолӣ манбаъҳои ташкилӣ, ки ба ҳамаи унсурҳои низомии идоракунӣ тааллуқ доранд, бисёр муҳим мебошанд. Қайд намудааст, ки дарёфту истифодаи онҳо бо маблағи камтарин самаранокии фаъолияти истеҳсолиро баланд мебардорад. Ҷиҳати арзёбии манбаъҳо ва сарчашмаҳои захираҳои истифоданашудаи истеҳсолӣ методҳои ҳисоби коҳиши зарари зироатҳои кишоварзиро пешниҳод кардааст.

Диссертант роҳҳои асосии мукамалгардонии механизмҳои идоракунии истифодаи оқилонаи захираҳои истеҳсолии корхонаҳоро нишон додааст. Дар раванди он асоснок кардааст, ки дар назди Иттиҳодияҳои хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) таъсиси марказе, ки ба мукамалгардонии низомии ташкили истифодаи оқилонаи захираҳои истеҳсолӣ машғул мешавад, зарур мебошад. Инчунин принципҳои асосӣ, марҳилаҳои ташкилӣ ва сохтору зернизоми онро таҳия кардааст.

Яке аз нағзониҳои илмии диссертатсия ин коркарди асосҳои концептуалии истифодаи муносибатҳои барномавии мақсаднок ба истифодаи оқилонаи захираҳои истеҳсолӣ (ҳамчун самтҳои рушди усулҳои

банақшагирӣ ва идоракунӣ) мебошад, ки бо роҳи таҳия ва амалӣ намудани маҷмуи барномаҳои мақсаднок (сафарбарии захираҳо барои иҷрои вазифаҳои аввалиндараҷа, ки имконият медиҳад муҳлати вақти ноил шудан ба мақсадҳои мушаххас коҳиш дода шавад) ба ҳалли проблемаҳо мусоидат менамоянд.

Ба нуқтаҳои илмие, ки барои ҳимоя пешниҳод мешаванд, инҳоро дохил кардан мумкин аст:

- муқаррароти муаллифӣ доир ба табиати захираҳои истеҳсоли ва мафҳуми «ташкили истифодаи оқилонаи захираҳои истеҳсоли» ҳамчун маҷмуи муносибатҳои иқтисодию ташкилӣ ва идоракунии оқилонаи (ҳамчун раванди дарккардашуда) равандҳои истифодаи захираҳои истеҳсоли;

- гурӯҳбандии муаллифии захираҳои истеҳсолии корхонаҳои кишоварзӣ дар асоси нишонаҳои умумӣ ва қонуниятҳои алоқаи байниҳамдигарии онҳо, ки шартҳои муҳимтарин барои ҷорӣ намудани методҳои илман асосноккардашудаи истифодаи оқилонаи захираҳои истеҳсоли маҳсуб меёбад;

- муайян кардани иттилооти нави идоракунӣ дар асоси арзёбии ҳолати муносири сатҳи ташкили истифодаи оқилонаи захираҳои истеҳсоли аз рӯйи меъёрҳои муаллиф ва ғ.;

- асосноккунии бартарияти манбаъҳои ташкилии истифодаи оқилона, ки ба ҳамаи низоми идоракунӣ тааллуқ доранд, инчунин методҳо ва арзёбии манбаъҳои истифоданашудаи захираҳои истеҳсоли;

- коркарди пешниҳодот доир ба таъсиси маркази методӣ оид ба ташаккули низоми ҳамгироии истифодаи оқилонаи захираҳои истеҳсоли дар назди иттиҳодияи хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ), принсипҳои асосӣ, марҳилаҳои ташкилӣ ва сохтору ҷузъу томҳои он;

- таҳияи асосҳои концептуалии коркард ва амалигардонии муносибатҳои барномавии мақсаднок ба истифодаи оқилонаи захираҳои истеҳсоли (дар самти рушди методҳои банақшагирӣ ва идоракунӣ).

Аҳамияти илмӣ, амалӣ, иқтисодӣ ва иҷтимоии натиҷаҳои диссертатсия бо нишон додани тавсияҳо оид ба истифодаи онҳо.

Аҳамияти назариявии таҳқиқот аз асосноккунии назариявӣ ва коркарди пешниҳодот доир ба мукамалгардонии низоми истифодаи оқилонаи захираҳои истеҳсоли ва тақмили методҳои он дар корхонаҳои кишоварзӣ иборат мебошад.

Аҳамияти амалии таҳқиқот дар он ифода меёбад, ки қоидаҳои назариявии дар диссертатсия ҷойдошта, тавсияҳои таҳияшуда, ҳулосаҳои баёнгардида ва пешниҳодоти дар асоси онҳо омодашуда аз тарафи

корхонаҳои кишоварзӣ метавонанд дар раванди идоракунии чараёнҳои таҳия ва татбиқи чорабиниҳо оид ба истифодаи оқилонаи захираҳои истеҳсоли, зимни таҳияи барномаҳои дарозмуҳлат ва миёнамуҳлати рушди иқтисодӣ истифода бурда шаванд.

Муқаррароти асосии диссертатсияро метавон хангоми таҳияи барномаҳои давлатии рушди соҳаҳои кишоварзӣ истифода намуд. Муносибатҳои илмии пешниҳодшуда ба ташаккули низоми ташкили истифодаи оқилонаи захираҳои истеҳсоли дар корхонаҳои кишоварзӣ мусоидат менамоянд.

Мазмуни асосии кори диссертатсионӣ. Диссертатсия дар умум 197 саҳифаи чопи компютери ро ташкил медиҳад. Кор аз муқаддима, се боб, нӯҳ зербоб, хулоса ва пешниҳодҳо иборат мебошад. Руйхати адабиёти истифодашуда 149 номгуйро дар бар мегирад.

Дар муқаддима (сах. 4-14) аҳамияти мавзӯи таҳқиқоти диссертатсионӣ, дараҷаи омузиши он аз нуқтаи назари илмӣ ва амалӣ баррасӣ гардида, ҳадаф, вазифаҳо, мавзӯ ва объекти таҳқиқот муайян гардидаанд. Инчунин навгонии илмӣ ва аҳамияти назариявӣ амалии таҳқиқоти диссертатсионӣ асоснок шудаанд.

Дар боби якуми диссертатсия – **«Ҷабиҳои назариявии истифодаи оқилона ва самараноки захираҳои истеҳсолии корхонаҳои истеҳсоли»** (сах. 15-58) ҷанбаҳои назариявии шарҳи моҳияти захираҳои истеҳсолии корхона таҳқиқ карда шуда, ба моҳияти мафҳуми «истифодаи оқилона» равшанӣ андохта шудааст. Омилҳое, ки ташкили истифодаи оқилонаи захираҳои истеҳсолиро муайян мекунанд, гурӯҳбандӣ карда шудаанд, ҳамчунин, муносибати методӣ ба ташкили истифодаи оқилонаи захираҳои истеҳсоли дар корхонаҳои кишоварзӣ омӯхта шудааст.

Муаллиф ба шарҳи мафҳуми ташкили истифодаи оқилонаву самараноки захираҳои истеҳсолии корхонаҳо, пеш аз ҳама ба аниқ намудани мазмуни категорияҳои бо ҳам алоқаманд - «омилҳои истеҳсолот», «захираҳои истеҳсоли» ва «иқтидори захиравӣ» тавачҷуҳ зоҳир намудааст. Мафҳуми «захираҳои истеҳсоли»-ро ҳамчун маҷмуи унсурҳои байни ҳам алоқаманди истеҳсолот, ки дар ҳолати маҳдуди сифатӣ ва миқдорӣ қарор дошта, бевосита ё бавосита дар раванди истеҳсоли маҳсулоти гуногун иштирок мекунанд, муайян кардааст.

Баъди он унвонҷӯӣ моҳияти истифодаи оқилона ва самараноки захираҳои истеҳсолиро шарҳ додааст. Ӯ қайд намудааст, ки мафҳумҳои оқилона ва самаранок аз рӯйи маънояшон ба ҳамдигар наздик буда, якдигарро мукамал мегардонанд. Истилоҳи «самаранок» аз калимаи латинии «affectivus» гирифта шуда, маънояш додани натиҷаҳои дилхоҳ ва

самаранок мебошад. Фаъолияти самаранок пешниҳод менамояд, ки аз рӯи меъёрҳои муайян аз байни вариантҳои гуногун беҳтаринаш интихоб карда шавад. Фаъолият ё амал ҳамон вақт самаранок ҳисоб карда мешавад, ки агар корхона бо роҳи кам кардани хароҷот ба натиҷаи зиёдтари иқтисодӣ ноил гардад.

Истилоҳи «оқилона» бошад, аз калимаи латинии «rationalis» гирифта шуда, маънои хирадмандона, оқилона, мақсаднок ва асоснокро дорад. Фаъолият ё амал ҳамон вақт оқилона ҳисоб карда мешавад, ки агар корхона бо роҳи истифода бурдани захираҳои миқдорию сифатии муносиб ва асосноккардашуда ба мақсадҳои худ ноил гардад ё ин ки ба он наздик шавад.

Унвонҷӯӣ ҳамчунин мафҳуми истифодаи оқилона ва самараноки захираҳо, ки аз ҷониби олимони тавсиф гардидааст, дар ҷадвали алоҳида ҷамъоварӣ кардааст (ҷадвали 1.2, сах. 22-25).

Дар боби 1-уми диссертатсия инчунин ташкили истифодаи оқилонаи захираҳои истеҳсолии корхона дида баромада шудааст. Дар ин ҷода муаллиф қайд кардааст, ки ташкили ИОЗИ-и корхона ҳамчояшавии муносиби ҷузъу томҳои сохтори корхона, таҳассуси муносиб, ҷамъкунӣ, муттаҳидсозӣ, омехтагардонӣ, ташкили ҳудудӣ ва вақтии захираҳои истеҳсолӣ, таъмини мувозинатии (баробартаносубӣ) ҳамаи унсурҳои истеҳсолот, ташкили оқилонаи равандҳои ёрирасон ва хизматрасон, инчунин ба роҳ мондани шароити заруриро барои фаъолияти коллективҳои меҳнатӣ талаб мекунад. Таҳти ташкили истифодаи оқилонаву самараноки захираҳои истеҳсолӣ иҷрои муназзами низоми чораҳо фаҳмида мешавад, ки вазифааш аз ҳамчоякунии муносиби миқдорию сифатии захираҳои истеҳсолии илман асосноккардашуда дар раванди ягонаи истеҳсолӣ бо мақсади таъмин ва амалигардонии ҳадафҳои корхона иборат мебошад. Ба ақидаи муаллиф, моҳияти ташкили истифодаи оқилонаи захираҳои истеҳсолии (ТИОЗИ) корхона аз фароҳам овардани шароитҳои ташкилӣ оиди ба таври ҳадди аксар истифода бурдани имкониятҳои истеҳсолӣ ва расидан ба мақсадҳои корхона бо роҳи муттаҳидсозии муносиби захираҳои моддӣ, технологӣ, меҳнатӣ, иттилоотӣ ва молиявӣ дар ҳудуд ва вақт, инчунин муайян кардани алоқаи ташкилию иқтисодии байниҳамдигарии онҳо иборат мебошад (сах. 29-30).

Дар боби дуюм - «Таҳлили ҳолати муносири истифодаи оқилонаи захираҳои истеҳсолӣ дар корхонаҳои кишоварзии вилояти Хатлон» (сах. 69-123) таҳлили маҷмуавии истифодаи захираҳои истеҳсолӣ дар корхонаҳои кишоварзӣ арзёбӣ карда шудааст. Муаллифи диссертатсия пеш аз он оид ба рушди истеҳсолоти соҳаи кишоварзии вилояти Хатлон ҳамчун

нишондиҳандаи умедбахши истифодаи захираҳои истеҳсоли маълумоти мухтасар додааст. Аз ҷумла муайян кардааст, ки дар вилояти Хатлони Ҷумҳурии Тоҷикистон аз соли 2017 то соли 2021 истеҳсоли маҷмуи маҳсулоти соҳаи кишоварзӣ беш аз 41,8% зиёд гардидааст. Дар давраи таҳлилӣ ҳаҷми маҳсулоти растанипарварӣ ҳамчун баҳши асосии маҷмуи маҳсулоти соҳаи кишоварзӣ аз 10145,3 то 15385 миллион сомонӣ зиёд шудааст, ки афзоиши он 151,6%-ро ташкил медиҳад. Вазни хоси он низ дар сохтори маҷмуи маҳсулот аз 71,7 то ба 74,3% ё 2,6 банди фоиз афзоиш ёфтааст. Афзоиши маҷмуи маҳсулоти чорводорӣ 132,6%-ро ташкил медиҳад. Аммо вазни хоси он 2,6 банди фоиз кам гардидааст. Аз ин ҷо бармеояд, ки суръати рушди маҳсулоти кишоварзӣ асосан аз ҳисоби болоравии соҳаи растанипарварӣ ба даст омадааст (ҷадвали 2.1, саҳ. 70).

Соҳаи растанипарварӣ бевосита бо шудгори заминҳои кишоварзӣ, чорводорӣ бошад, бо истеҳсоли хӯроки чорво, ки барои он заминҳои алоҳидаи кишт ҷудо карда шудааст, алоқаманд мебошад. Масоҳати замин маҳдуд буда, онро ба монанди таҷҳизот, биноҳо, иншоот истеҳсол ва ё зиёд кардан ғайриимкон мебошад. Аз ин рӯ, ҳалли муаммои истифодаи оқилонаи захираҳои замин хеле зарур мебошад. Дар диссертатсия қайд карда шудааст, ки соли 2021 дар вилояти Хатлон майдони кишт 430,5 ҳазор гектарро ташкил медод, ки нисбат ба соли 2017 20,3 ҳазор гектар зиёд гардидааст.

Натиҷаи ниҳии истифодаи оқилонаи захираҳои замин ба нишондиҳандаҳои ҳосилнокии зироатҳои кишоварзӣ таъсир мерасонад. Унвонҷӯй дар натиҷаи таҳлил муайян кардааст, ки нишондиҳандаҳои ҳосилнокии зироатҳои кишоварзии вилояти Хатлон раванди афзоиш доранд. Дар давраи таҳлилӣ ҳосилнокии маҳсулоти галладона ба 4,5%, пахта – 2,8%, сабзавот-12,9%, картошка - 7,4%, полизӣ-7,8%, мева-11,8% ва ангур-12,3% афзоиш ёфтааст (ҷадвали 2.4, саҳ. 74).

Марҳилаи нави тараққиёти кишвар, гузаштан ба шакли саноатӣ-аграрии иқтисодиёт саноатикунони меҳнати хоҷагии кишоварзӣ, баланд бардоштани омодагии мутахассисони баландихтисоси ба талаботи инноватсионӣ ҷавобгӯй, фароҳам овардани шароит барои ҳаракати озоди қувваи корӣ дар байни корхонаҳои кишоварзӣ ва саноатиро талаб мекунад. Маҳз мутахассиси баландихтисос дар соҳаи истеҳсолоти хоҷагии кишоварзӣ қобилияти таъмин намудани комбинатсияи самараноки захираҳо ва истифодаи оқилонаи онҳоро дорад. Бинобар ин, муаллиф дар боби дуюми диссертатсия муайян кардааст, ки дар давраи солҳои 2017-2021 шумораи кормандоне, ки дар соҳаи иқтисодиёти кишоварзии вилоят фаъолият мекарданд аз 289,5 то 309,7 ҳазор нафар зиёд гардида, афзоиши

онҳо 107%-ро ташкил додааст. Мутаносибан шумораи онҳое, ки дар соҳаи кишоварзӣ фаъолият мекунанд, нисбат ба ҳамаи кормандони дар соҳаҳои дигари иқтисодиёт машғулбуда аз 64,7% то 63,6%, ё ба андозаи беш аз 1 банди фоиз кам гардидааст.

Дар давраи таҳлилӣ музди меҳнати номиналии моҳонаи кормандони соҳаи иқтисодиёти кишоварзӣ аз 369,16 сомонӣ то 537,29 сомонӣ зиёд гардида, афзоиши он ба 145,5% баробар шуд. Соли 2021 музди меҳнати номиналии моҳонаи кормандони соҳаи кишоварзӣ 47%-и сатҳи миёнаи музди меҳнати номиналии моҳонаи кормандони ҳамаи иқтисодиёти вилоятро дар бар гирифт. Гарчанде ки ҳиссаи он ба 3,2 банди фоиз зиёд шуда бошад ҳам, лекин чунин сатҳи музди меҳнат наметавонад барои истифодаи оқилонаи захираҳои истеҳсолӣ ҳавасмандиро ба вучуд орад. Баръакс, ин ҳолат ба исрофкорӣ ва дуздии захираҳо бо мақсади истифода бурдани онҳо дар хоҷагиҳои шахсӣ оварда мерасонад (ҷадвали 2.6, сах. 75-77).

Диссертант дар диссертатсия қайд кардааст, ки заминаи моддӣ-техникии иқтисодиёти кишоварзӣ ва низоми мошинҳои кишоварзӣ заминаи захираҳои истеҳсолӣ буда, сатҳи инкишофи индустриалии истеҳсолоти кишоварзиро муайян мекунад. Дар соҳаи истеҳсолоти кишоварзии вилояти Хатлон раванди зиёдшавии ҳайати саройҳои тракторҳо ва мошинҳои хоҷагии кишоварзӣ дида мешавад. Дар давраи солҳои 2017- 2021 шумораи тракторҳо аз 12144 то 13173 адад зиёд гардидааст, яъне 1029 адад афзоиш ёфтааст. Мувофиқан нишондиҳандаҳои тракторҳо барои 1000 гектар майдони кишт аз 29,3 то 30,6-адад зиёд гардидааст. Миқдори комбайнҳои ғалладарав низ 8 адад зиёд гардида, барои 1000 гектар майдон аз 1,09 то 1,1-адад афзоиш ёфтааст. Мошинҳои пахтачинӣ бошад, баъди соли 2017 пайдо гардидаанд. Соли 2021 корхонаҳои кишоварзии вилоят дар ихтиёрашон 11-адад чунин мошинҳоро доштанд. Ин рақам соли 2018 10-ададро ташкил медод. Барои 1000 гектар майдони пахтазор айни замон 0,02-адад мошинҳои пахтачин рост меояд. Тағйирёбии миқдори мошинҳои боркаш (145-адад кам) дар натиҷаи раванди ивазкунии саройи мошинҳо ба мошинҳои нави каммасраф ва фоидабахш сурат гирифта истодааст (ҷадвали 2.7, сах. 78).

Дар боби дуоми диссертатсия арзёбии сатҳи ташкили ИОЗИ дар корхонаҳои кишоварзӣ аз рӯйи самтҳо ва меъёрҳои зерин гузаронида шудааст:

- пуррагии вазифаҳо ва корҳои гузаронидашуда дар соҳаи ташкили ИОЗИ;

- ҷой ва ҳамкориҳои якҷояи иштирокчиёни раванди истеҳсолот дар

истифодаи оқилонаи захираҳои истеҳсолӣ;

- тавсифи умумии корхонаҳои таҳлилшуда.

Маълум карда шудааст, ки дар самти ташкили истифодаи оқилонаи захираҳои истеҳсолӣ чорабиниҳои муҳими зерин умуман ё ин ки ба таври пурра иҷро карда намешаванд: интихоб ва асосноккунии шаклҳои ташкилӣ ва усулҳои ҳаракати маводҳо; ташаккулдиҳии сохтори ташкилии идоракунии маҷмуи иттилоотӣ ва моддӣ, мукамалгардонии низомҳои идоракунии маҷмуаҳои моддӣ, чорабинӣ оид ба ташаккули низоми назорат ва идоракунии истифодаи захираҳои энергетикӣ, баланд бардоштани сатҳи ташкили бақайдгирии истифодаи захираҳои сӯзишворӣ-энергетикӣ.

Муаллиф дар қадвали 2.8 номгӯи вазифаҳое, ки бояд бо мақсади баланд бардоштани ташкили истифодаи оқилонаи захираҳои истеҳсолӣ истифода бурда шаванд, дарҷ намудааст. Ба ғайр аз ин, пешниҳод намудааст, ки маркази масъулиятшиносӣ таъсис дода шавад, ки бояд барои иҷрои вазифаҳои мушаххас масъул бошад (саҳ. 83-84).

Унвонҷӯ дар рафти таҳқиқот муайян кардааст, ки дар хоҷагиҳои кишоварзии вилояти Хатлон таъмини методии истифодаи оқилонаи захираҳои истеҳсолӣ (хусусан моддӣ ва меҳнатӣ) дар сатҳи паст таҳия карда шудаанд. Дар хоҷагиҳо ба проблемаи ташкили ИОЗИ диққати зарурӣ дода намешавад.

Методҳои мавҷудбудаи арзёбии сатҳи истифодаи оқилонаи захираҳои истеҳсолӣ талаботи воқеӣ ва низомӣ буданро таъмин карда наметавонанд. Низоми таҳия гардидаи арзёбии сатҳи истифодаи оқилонаи захираҳои истеҳсолӣ имконият медиҳад, ки то кадом андоза оқилона истифода бурда шудани захираҳои истеҳсолӣ ҳам аз нуқтаи назари ба даст овардани мақсадҳои дар назди корхона гузошташуда ва ҳам дар асоси арзёбии истифодабарии иқтидорҳои истеҳсолӣ муайян карда шавад.

Яке аз усулҳои таъсирбахш ва нисбатан каммасрафи баланд бардоштани сатҳи ИОЗИ истифодаи манбаъҳои истеҳсолӣ мебошад. Аз тарафи муаллиф тартиби ҷустуҷӯи манбаъҳои истеҳсолӣ пешниҳод гардида, марҳилаҳои асосии онҳо мавриди баррасӣ қарор гирифтаанд. Инчунин принципҳои ҷустуҷӯи манбаъҳо таҳия карда шудаанд (қадвали 2.4 ва расми 2.2., саҳ. 107-121).

Дар боби сеюм – «**Роҳҳои асосии мукамалгардонии методҳои ташкили истифодаи оқилонаи захираҳои истеҳсолӣ дар корхонаҳои кишоварзӣ**» (саҳ. 124-170) заминаҳои концептуалии ташкили низоми истифодаи оқилонаи захираҳои истеҳсолӣ дар соҳаи кишоварзӣ коркард шуда, роҳҳои мукамалгардонии механизми ташкилии идоракунии ИОЗИ-

и корхонаҳо пешниҳод карда шудаанд. Ҳамчунин татбиқи методи барномавӣ дар ташкили истифодаи оқилонаи захираҳои истеҳсоли асоснок карда шудааст.

Дар диссертатсия кайд гардидааст, ки барои гузаронидани таҳқиқоти воқеии истифодаи оқилонаи захираҳо нисбат ба арзёбӣ ва таҳлили истифодаи он чунин муносибати методие зарур мебошад, ки имконияти ба таври дақиқ инъикос кардани параметрҳои асосии истифодаи оқилонаи захираҳо дар шароити рақобати шадид фароҳам оварад. Айни замон ягон меъёри қабулшудаи истифодаи оқилонаи захираҳо талаботи муосирро қонеъ намегардонад. Проблема дар арзёбии яктарафаи ИОЗИ, хусусан дар арзёбии истифодаи сарфакоронаи захираҳои истеҳсоли захирасарфакунӣ ифода меёбад. Дар ин ҳолат, бисёр вақт на ҳама намудҳои захираҳо ва барои корхона на он қадар муҳим арзёбӣ карда мешавад. Нисбат ба сатҳи истифодаи оқилонаи як-ду захираҳои истеҳсоли маълумот дошта, муайян кардани сатҳи умумии самаранокӣ душвор мебошад. Ин бо он алоқаманд аст, ки дар истифодаи захираҳо тағйирёбии начандон зиёд метавонад мақсади корхонаро оид ба расидан ба сатҳи банақшагирифташудаи истифодаи оқилонаи захираҳои истеҳсоли ва дар натиҷа, рақобатпазирии онро аз байн барад.

Таҳқиқи раванди истеҳсолот дар корхонаҳои бахши аграрии иқтисодиёт ва КАС нишон дод, ки айни замон дар корхонаҳо низоми ягонаи ташкили истифодаи оқилонаи захираҳои истеҳсоли вуҷуд надоранд. Чун қоида қисми зиёди иштирокчиён захираҳои истеҳсолиро аз намудҳои дигари он чун намуда, бе мувофиқа бо ширкаткунандагони боқимондаи раванди истеҳсолот истифода мебаранд, ки дар натиҷа самаранокии умумии чунин чорабиниҳо баланд намегардад. Бинобар ин, муаллиф пешниҳод намудааст, ки дар ташкили ИОЗИ муносибати низомӣ истифода бурда шавад. Хусусияти низомии масъалаи баррасишаванда, қабл аз ҳама, гузаштан аз таҳлили ташкили унсурҳои алоҳидаи истифодаи оқилонаи захираҳо ба омӯзиши алоқаҳо, муносибатҳои ин унсурҳо ва инъикоси онҳоро бо ёрии низоми ташкили истифодаи оқилонаи захираҳо дарбар мегирад.

Муносибати низомӣ самти методологии дарки илмӣ мебошад, ки асоси онро баррасии объектҳо ҳамчун низом ташкил дода, имконият медиҳанд, ки хосият ва муносибатҳои мушкилназоратшаванда дар объектҳо таҳқиқ карда шаванд. Муносибати низомӣ дар умум усули ташаккули низомро барои ҳалли проблемаҳои пайдошаванда ифода мекунад. Амалигардонии муносибати низомӣ нисбат ба ташкили

истифодаи оқилонаи захираҳои истеҳсолии корхона зарур ва дар як вақт раванди ниҳоят мураккаб мебошад.

Муносибати низомӣ ҳамчун воситаи омӯзиши проблемаҳои ташкили истеҳсолот ва ташкили ИОЗИ, ки зернизоми истеҳсолот мебошад, пешниҳод менамояд, ки ҳар як проблема ҳамчун умумияти ягона бо назардошти ҳамаи алоқамандҳои байниҳамдигарии онҳо, ташаккули возеҳи мақсадҳо ва вазифаҳои низомҳо, тобеияти вазифаҳои маҳдуди зернизоми алоҳида ба мақсадҳои ягонаи низомҳо, баҳисобгирии ҳамаҷонибаи воситаҳои бо ҳалли ин масъала алоқаманд таҳқиқ карда шаванд. Вобаста ба ин, муаллиф чунин ҳисоб мекунад, ки равшанӣ андохтан ба тафсири моҳият ва муҳтавои муносибати низомӣ нисбат ба истифодаи оқилонаи захираҳои истеҳсоли мувофиқи мақсад мебошад.

Моҳияти муносибати низомӣ ба ИОЗИ-и корхона дар таҳқиқи маҷмуавӣ, таҳлили ташкили истифодаи захираҳои истеҳсолии зернизоми гуногуни корхона (функционалӣ ва таъминкунанда) ва арзёбии чорабиниҳо оид ба баланд бардоштани истифодаи оқилонаи захираҳо аз нуқтаҳои назари гуногун ифода меёбад (сах. 126-136).

Унвонҷӯ дар асоси муносибати низомӣ ба истифодаи оқилонаи захираҳои истеҳсоли алгоритми раванди баланд бардоштани сатҳи ИОЗИ-ро таҳия намудааст, ки аз марҳилаҳои зерин иборат мебошад:

1. Воридшавӣ: омодагӣ ва банақшагирӣ.
2. Равандӣ: баланд бардоштани сатҳи ИОЗИ.
3. Баромад: арзёбии сатҳи ИОЗИ, дастгирии сатҳи ИОЗИ, назорат (сах. 131-134).

Ба ақидаи унвонҷӯ, ташкили ИОЗИ ва таъмини методии идоракунии захираҳо талаб менамоянд, ки барои корхонаҳои кишоварзӣ ниҳод (институт) ё ҳадамот, ки ин гуна вазифаҳоро иҷро мекунанд, таъсис дода шаванд. Аммо бо сабаби маҳдуд будани захираҳои молиявиашон, дар ҳамаи хоҷагиҳои хурд таъсис додани чунин шакли ташкилӣ душвор мебошад. Бинобар ин, муаллиф пешниҳод намудааст, ки дар назди Иттиҳодияҳои хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) ё дар назди комплекси агросаноатии ноҳия ё вилоят таъсис додани ягон марказе, ки ба мукамалгардонии низоми ташкили истифодаи оқилонаи захираҳои истеҳсоли (НТИОЗИ) машғул шаванд, мақсаднок мебошад. Чунин марказ ба таҳлил ва сохтани НТИОЗИ дар субъектҳои хоҷагидорӣ соҳаи кишоварзӣ машғул мешавад (сах. 139-141).

Дар баробари ин, муаллиф алгоритми ташаккули Маркази НТИОЗИ-ро таҳия намудааст, ки аз якҷанд марҳилаҳо иборат мебошад (расми 3.3, сах. 143).

Диссертант дар рафти таҳқиқот муайян намудааст, ки дар фаъолияти корхонаҳои кишоварзии вилояти Хатлон банақшагирии чорабиниҳои, ки ба таҳкими сатҳи истифодаи оқилонаи захираҳои истеҳсоли равона карда шудаанд, фавқулодда мебошанд. Дар ин нақшаҳо ҳар сол иҷро кардани чорабиниҳо пешбинӣ мегарданд, аммо муҳимияти онҳо дар амалӣ намудани нақшаи умумии идоракунии захираҳо ба ҳисоб гирифта намешавад. Барои бо муваффақият ҳал кардани ин масъала ба таври воқеӣ муайян кардани самтҳои муҳими баланд бардоштани сатҳи истифодаи оқилонаи захираҳои истеҳсоли аҳамияти аввалиндараҷа дорад. Ин ҳам бо ғайриимкон будани дар як вақт ҳал кардани ҳамаи проблемаҳои бо истифодаи захираҳо алоқаманд, ҳам бо зарурати ҷалб кардани қувва ва воситаҳо барои ҳалли проблемаҳои муҳими ин масъала вобаста мебошад.

Бинобар ин, муаллиф бо мақсади таҳкими сатҳи истеҳсолот ва самарабахшии банақшагирии чорабиниҳо пешниҳод намудааст, ки дар ҳалли ин масъалаҳо усулҳои барномаи мақсаднок истифода бурда шаванд. Барномаи мақсаднок муайянкунии ҳадафҳо, муназзамӣ, маҷмуавӣ ва вариантнокӣ дар ҳисобкунии нақшавӣ, афзалиятнокӣ дар ҷудокунии захираҳо ва ҷалбкунии онҳоро дар ҳалли проблемаҳои актуалии рушди корхона тақвият медиҳанд. Муносибати барномаи мақсаднок имконият медиҳад, ки дар муҳлати муайян чораҳои махсуси барномавӣ амалӣ гардида, имкониятҳои захиравӣ ба манфиати ҳалли проблемаҳо сафарбар карда шаванд.

Дар хулосаи диссертатсия (саҳ. 171-178) натиҷаҳои асосии таҳқиқоти гузаронидаи муаллиф ва тавсияҳо оид ба истифодаи амалии онҳо ифода ёфтаанд. Нуқтаҳои асосии диссертатсия бо 33 ҷадвал ва 8 расмҳо шарҳ дода шудаанд.

Саҳми шахсии доктараби дарёфти дараҷаи илмӣ дар таҳқиқот. Дар таҳқиқи диссертатсия доир ба муайян кардани ҳадаф, мавзӯ ва объекти таҳқиқот, иҷрои вазифаҳои гузошташудаи таҳқиқот ва ҳалли онҳо, асоснок кардани заминаҳои назариявӣ ва амалии он дар таҳқиқот зоҳир мегардад. Дар раванди таҳқиқот муаллиф паҳлуҳои назариявии ташкили ИОЗИ-ро омӯхта, роҳҳои мукамалгардонии онро коркард намудааст.

Иштироки бевоситаи унвонҷӯ дар таҳқиқот тавассути интишори мақолаҳои илмӣ оид ба мавзӯи диссертатсия, маърузаҳои илмӣ дар конференсияҳои илмию назариявӣ ва илмию амалӣ намоен мешавад.

Эродҳо ва баъзе пешниҳодот доир ба шаклгирии диссертатсия. Саҳеҳӣ, дараҷаи навгонии бадастомада ва хулосаву тавсияҳои диссертатсияро ба инобат гирифта, баъзе камбудҳои таркибӣ ва сохтори корро қайд кардан бамаврид аст:

1. Оид ба истифодаи оқилонаи захираҳои истеҳсоли дар корхонаҳои кишварзӣ аз ҷониби Ҳукумати ҚТ барномаҳои зиёд таҳия ва амалӣ гардида истодаанд. Аммо муаллиф аз онҳо нисбатан кам истифода бурдааст.

2. Дар қисмати назариявии диссертатсия корҳои олимони ватанӣ дар самти ташкили ИОЗИ ба таври кофӣ омӯхта нашудааст.

3. Ба ақидаи мо, кори диссертатсионӣ аҳамияти баланди амалӣ дошта, маводу маълумотҳои ҷамъовардаи муаллиф маҷмӯаҳои омори расмиро пурра менамояд. Дар баробари ин, агар муаллиф теъдоди тавсияву пешниҳодҳояшро дар шакли ниҳой ба мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ пешниҳод менамуд, арзиши амалии кор меафзуд.

4. Яке аз шартҳои муҳими мукаммалгардонии методҳои ташкили истифодаи захираҳои истеҳсоли ин таъмини раванди маблағгузори онҳо аз ҳамаи сарчашмаҳои имконпазир ба ҳисоб меравад. Аммо дар кори диссертатсионӣ чараёни маблағгузори фаъолияти корхонаҳои кишварзӣ кам таҳқиқ шудааст.

5. Мазмуну мундариҷаи диссертатсия боз ҳам ганӣ мегардид, агар аз ҷониби муаллиф таҷрибаи давлатҳои хориҷӣ доир ба ташкили истифодаи оқилонаи захираҳои истеҳсоли дар корхонаҳои кишварзӣ мавриди омузиши пурра қарор мегирифт.

6. Дар таҳқиқоти диссертатсионӣ ҳатогиҳои имлоиву техникӣ дида мешаванд.

Бояд таъкид кард, ки эродҳои зикргардида хусусияти тавсиявӣ дошта, аҳамияти илмӣ ва амалии диссертатсияро кам намеkunанд.

Мувофиқати диссертатсия ба тартиби додаии дараҷаи илмӣ.

Дар маҷмӯъ, диссертатсияи Маҳкамова Чамангул Абдугафоровна дар мавзӯи «Мукаммалгардонии методҳои ташкили истифодаи оқилонаи захираҳои истеҳсоли (дар мисоли корхонаҳои кишварзӣи вилояти Хатлон)» баитмомрасида маҳсуб ёфта, таркиб ва сохтори он бо тавсияву асосноккунӣ дар сатҳи баланди назариявӣ навишта шудааст. Хулосаҳои асосии назариявӣ ва амалии диссертатсия метавонанд дар фаъолияти корхонаҳои кишварзӣ ҳангоми ташкили истифодаи оқилона ва самараноки захираҳои истеҳсоли, дар раванди идоракунии чараёнҳои таҳия ва татбиқи чорабиниҳо оид ба истифодаи оқилонаи захираҳои истеҳсоли, инчунин зимни таҳияи барномаҳои дарозмуҳлат ва миёнамӯҳлати рушди иқтисодиёт истифода бурда шаванд.

Автореферат ва мақолаҳои нашршудаи муаллиф таркиби асосии рисолаи диссертатсиониро фаро гирифта, натиҷаҳои таҳқиқотро ҳамчун дастоварди нави илмӣ ҳисобидан мумкин аст. Натиҷаҳои бадастомада аз

тахқиқоти илмӣ дар маҷаллаҳои илмию истеҳсолии тақризшавандаи Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҷоп расонида шудаанд.

Ҳамаи масъалагузорҳои зикршуда аз он далолат медиҳанд, ки диссертатсияи Маҳкамова Чамангул Абдуғафорова дар мавзӯи «Мукамалгардонии методҳои ташкили истифодаи оқилонаи захираҳои истеҳсолӣ (дар мисоли корхонаҳои кишоварзии вилояти Хатлон)» кори илмӣ-тахқиқотии анҷомёфта ба ҳисоб рафта, ба талаботи бандҳои 31-35-и «Тартиби додани дараҷаҳои илмӣ», ки бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 июни соли 2021 таҳти № 267 тасдиқ шудааст, ҷавобгӯ буда, муаллифи он сазовори дарёфти дараҷаи илмии номзади илмҳои иқтисодӣ аз рӯи ихтисоси 08.00.06 – Иқтисодиёт ва идоракунии тибқи самтҳои фаъолият (08.00.06.04 - Ташкил ва идоракунии корхонаҳо, низомҳо ва комплексҳо) мебошад.

Тақриз дар ҷаласаи кафедраи таҳлили иқтисодии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон муҳокима ва тасдиқ карда шудааст (протоколи № 1, аз 28.08.2023).

Раиси ҷаласа,

декани факултети ҳисобдорӣ ва омили Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон н.и.и., дотсент

Ғафуров Ғ.С.

Ташхисгар,

мудир кафедраи таҳлили иқтисодии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон н.и.и., дотсент

Шодиев К.Қ.

Котиби ҷаласа,

н.и.и., дотсенти кафедраи таҳлили иқтисодии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Урунбоев А.

Имзоҳои Ғафуров Ғ.С., Шодиев К.Қ. ва Урунбоев А. – ро тасдиқ менамоем.

Сардори шуъбаи кадрҳо ва корҳои махсуси Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

н.и.х.

Шарифов У.А.

Суроға: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон,
ш. Душанбе, куч. Нахимов 64/14
Тел: (+992) 231-02-01., Email: tgfeu@tgfeu.tj
Сомонаи расмӣ: <http://www.tgfeu.tj>